

MARKSOV KAPITAL

Arhe XIV, 28/2017

UDK 1 Marx K.

330.1 Marx K.

162.6 Marx K. : 162.6 Hegel G.

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

MILOŠ PEROVIĆ¹

Novi Sad

STO PEDESET GODINA MARKSOVOG *KAPITALA* (I DEO)

Sažetak: Ovim radom se obeležava sto pedeseta godišnjica prvog objavljivanja prvog toma *Kapitala* Karla Marksa. Osim uvida u istorijat Marksovog rada na kritici političke ekonomije, autor problematizuje pitanje kako on dolazi do predmeta izučavanja i koju metodologiju primenjuje u analizi kapitalističkog načina proizvodnje, posebno osvetljavajući odnos Marksovog dijalektičkog metoda s Hegelovom dijalektikom i uticaj klasične ekonomske škole na Marksovo delo.

Ključne reči: Marks, *Kapital*, politička ekonomija, dijalektički metod, višak vrednosti, Hegel, klasična ekonomska škola

Ove godine navršilo se stotinu godina od Oktobarske revolucije u Rusiji, događaja koji je presudno uticao na daljnji tok 20. veka. Ovaj je događaj izazvao tektonski poremećaj u dotadašnjim socijalnim odnosima na teritorijama iz kojih će revolucijom nastati Sovjetski Savez. Eho revolucije rasprostiraće se globalno tokom čitavog prošlog stoleća, menjajući vodeće, kapitalističke zemlje Zapada, ali i (što je još bitnije) ostatak njima potčinjenih naroda širom planete. Oktobarska revolucija je po prvi put dovela u pitanje odnos rada i kapitala kao najbitniju determinantu svih odnosa u savremenom svetu. Preispitivanjem ovoga odnosa otvarana su mnoga, do tada nepoznata, polja slobode, prvenstveno ekonomskim i političkim oslobođenjem (i izjednačavanjem) muškaraca i žena, novim konceptom uređenja bračnih odnosa, podržavljenjem sredstava za proizvodnju, pravom na samoopredeljenje naroda

¹ E-mail adresa autora: milos@ff.uns.ac.rs

itd. Ovim događajem je po prvi put u istoriji i u praksi pokazano da tzv. obični, „mali“ ljudi, pripadnici nižih društvenih slojeva, radnici i seljaci, mogu biti subjekti istorije, odnosno kreatori vlastite sudbine.

Stogodišnjica Oktobarske revolucije znatno upadljivije je obilježena od jednog drugog, podjednako značajnog jubileja koji zapravo predstavlja najbitniju teorijsku pripremu Oktobra 1917. Nekako neopaženo se ove godine navršilo i 150 godina od objavljivanja prvog toma *Kapitala* Karla Marksa, najznačajnijeg teoretičara komunističkog pokreta i nesumnjivo vodećeg inspiratora socijalnih revolucija u prošlom veku. Sudbina je htela da Marksovo monumentalno delo – koje predstavlja najradikalniju analizu *političke ekonomije* kao *ontologije* modernog sveta – bude ocenjivano više kroz delovanje političkog pokreta koji ga je uzeo za svoju teorijsku legitimaciju, nego kroz stvarno čitanje ove knjige, čak i među onima koji su se deklarirali kao marksisti. Razlozi za to su vrlo očigledni. Ova knjiga samo u prvom tomu – koji je jedini objavljen za Marksova života – sadrži gotovo 700 strana gustog, teško prohodnog teksta koji ne samo da ne spada u popularnu literaturu, već zahteva i temeljno predznanje iz filozofije i ekonomije, kao i poznavanje prethodnih Marksovih spisa. *Kapital* je tokom 150 godina do šireg auditorijuma najčešće stizao brojnim raznolikim interpretacijama: od raznih struja unutar marksističke teorije, do Marksovih kritičara, uglavnom u vidu apologeta kapitalizma. Čini se da je ova knjiga mnogo manje zaista čitana nego što se na nju pozivalo, posebno u bivšim socijalističkim zemljama u kojima je posedovanje ove knjige smatrano elementom opšte kulture ili deklarisanjem ideološke pripadnosti. Međutim, često je *Kapital* bio više ukras na polici dnevne sobe nego moćno metodološko oružje u analizi sveta u kom živimo. On to nesumnjivo jeste i posle 150 godina, jer političko-ekonomski sistem koji je predmet njegove kritike opstaje u svojoj suštini, neprestano menjajući forme. Stoga je od interesa posmatrati kako je s propašću Sovjetskog Saveza pobjednička strana u najbitnijem ideološkom srazu u drugoj polovini 20. veka s Marksom i njegovim delom postupala kao s “lipsalim psom”². Marksa se proglašavalo pre-

² Istorijsa se tako ponavlja na neobičan način. Braneći se od kritičara koji su ga optuživali zbog toga što sledi metodu Hegelove dijalektike, Marks je u Predgovoru drugom izdanju *Kapitala* napisao: „Mistifikatorsku stranu Hegelove dijalektike kritikovao sam pre skoro 30 godina, u vreme kad je još bila u dnevnoj modi. Ali baš kada sam radio na prvom tomu *Kapitala* nalazili su uživanje dosadni, pretenciozni i osrednjaški epigoni, koji danas vode glavnu reč u obrazovanoj Nemačkoj, u tome da s Hegelom postupaju onako kako je u Lessingovo vreme valjani Moses Mendelssohn postupao sa Spinozom, naime kao s »lipsalim psom«. Zato sam javno priznao da sam učenik tog velikog mislioca, pa sam u glavi o teoriji vrednosti ovde-onda i koketirao s njegovim načinom izražavanja. Mistifikacija koju dijalektika trpi u Hegelovim rukama ni najmanje ne pobija činjenicu da je on prvi obimno i svesno izneo opšte oblike njenog kretanja. Kod njega dijalektika dubi na glavi. Moramo je okrenuti tumba da bismo u mističnome omotu otkrili racionalnu jezgru“.

vazidenim i zastarelim. Njegovo delo je iz pera ideologa postojećeg poistovećivano sa staljinističkom praksom u Sovjetskom Savezu. Karakterisalo ga se neprijateljem slobode i „otvorenog društva“ itd. Međutim, sama praksa kapitalističkog načina proizvodnje koju je Marks opisao u *Kapitalu* postarala se da se povrati globalni interes za njegovo učenje. Finansijska kriza koja je 2008. godine uzdrmala svet i koja je uveliko izmenila globalnu socijalnu i političku klimu, podstakla je ponovni interes za Marksovo delo, nakon čega je zabeležena i povećana prodaja *Kapitala*, ali i teorijskih ili biografskih refleksija na njega³. Čini se da su postojeće okolnosti ipak otvorile mogućnost za objektivnije sagledavanje Marksovog dela u kome centralno mesto zauzima upravo *Kapital*. Stoga nam se nameće potreba da povodom ovog značajnog jubileja u prvom delu teksta reaktuelizujemo uvid u proces nastajanja i osnovne teze iznete u ovoj knjizi, da bi se u drugom delu osvrnuli i na recepciju *Kapitala*, posebno na život ovoga dela na našem govornom području.

Delo *Kapital* u obliku u kakvom ga danas poznajemo nije postojao za Marksovog života. On je doživeo objavljivanje samo prvog toma 1867. godine. Najveći deo tekstualne građe *Kapitala* objavljivao je posthumno. Ta činjenica je uvek iznova bacala nova svetla na čitanje njegovog najznačajnijeg dela. Zasluga za skupljanje i objavljivanje Marksove intelektualne ostavštine pripada prvenstveno Fridrihu Engelsu. Na osnovu Marksovih beleški i nacрта, on je sakupio i objavio prvo drugi (1885), a potom i treći (1894) tom *Kapitala*. Voluminozni rukopis od preko 1000 stranica – pisan između januara 1862. i jula 1863. godine, danas poznat pod naslovom *Teorije o višku vrednosti* – sakupio je i objavio Karl Kaucki. Taj rukopis se smatra četvrtim tomom *Kapitala*. No, i pored Engelsovih napora da sakupi svu građu koju je Marks izneo u svojoj kritici političke ekonomije, ustalilo se uverenje da je *Kapital* nedovršeno delo. Ovakvo uverenje nije teško braniti s obzirom da sam autor nije dočekaao uobličavanje konačne verzije knjige. Međutim, u ovakvom kvalifikovanju *Kapitala* previđa se činjenica da ga je autor, zapravo, pripremao više od 20 godina. Tokom tih godina Marks je vodio vrlo turbulentan život ispunjen živom političkom angažovanošću koja mu je neprestano unosila nemir u život i sasvim sigurno prekidała brži i produktivniji rad. Osim toga, iz prepiske koje je Marks vodio sa svojim prijateljima, saradnicima i saborcima – pre svih s Engelson – može se saznati da je strukturu *Kapitala* zamislio u obliku u kome je i danas poznata.

³ Samo kod nas je u proteklih par godina objavljeno nekoliko prevoda dela koja u fokusu imaju Marksa, među kojima ističemo sledeće knjige:

1. Hosfeld, R., *Karl Marx: biografija*, Beograd, Karpos, 2014.
2. Iglton, T., *Zašto je Marks bio u pravu?*, Beograd, Plato, 2016
3. Frensis V., *Das Kapital: biografija knjige*, Beograd, Mali vrt, 2017.

Od vremena odbrane doktorske disertacije⁴ iz filozofije 1841. godine na Univerzitetu u Berlinu, gde je stupio u krug levih hegelijanaca, Marks je iskazivao buntovan karakter koji ga je neprestano dovodio u sukob sa autoritetima tadašnje pruske države. Uočivši generalni represivni karakter društva – koji se pokazao i u odstranjivanju Ludviga Fojerbaha i Bruna Bauera s Univerziteta – Marks je odustao od svoje prvobitne životne namere da se posveti karijeri univerzitetskog profesora filozofije. Ovakav izbor ga je odveo u Keln. U njemu 1842. godine nalazi novo polje delovanja najpre kao saradnik, a potom i kao urednik *Rajnskih novina* (*Rheinische Zeitung*)⁵. Vrlo brzo je i ovde Marks ušao u otvoreni konflikt sa pruskim vlastima. Čak je i ruski car Nikolaj I⁶ intervenisao kod pruskog kralja zbog pisanja Marksovog časopisa. Ubrzo postaje svestan da za svoju kritičku delatnost nema mesta u nemačkim zemljama, te 1843. godine prihvata poziv da pređe u Pariz na mesto jednog od urednika časopisa *Nemačko-francuski godišnjak* (*Deutsch–Französische Jahrbücher*). Tokom svojih pariskih godina Marks započinje ozbiljnije proučavanje ekonomije. Izuzetno važni filozofsko-ekonomski dokument njegovog rada u ovom periodu su *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine*, koji se u anglo-saksonske literaturi ponegde nazivaju i *Pariskim rukopisima*⁷. Nesumnjivo je da ovaj spis predstavlja prvu skicu kasnijih dugogodišnjih napora na izučavanju političke ekonomije koji će naposetku prerasti u *Kapital*.

PREDMET MARKSOVOG ISTRAŽIVANJA

Zašto je mladić sa doktoratom iz filozofije glavni teorijski napor u narednim decenijama usmerio na studiozno izučavanje ekonomije? Čini se da se odgovor na ovo pitanje može dati samo uvidom u presudne duhovne uticaje koji su oblikovali Marksovu misao. Premda svoju filozofsku poziciju gradi na kritici Hegelove filozofije prava, Marks zapravo baštini njegovu misao koja predstavlja najviši filozofski izraz građanske epohe. Hegelijanska pozicija u bitnome određuje i predmet i metodologiju Marksove misli. Bez obzira što se „upravo Hegelova praktička filozofija nalazi na pravcu jednog od cen-

⁴ „Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije prirode“, prvi put objavljena 1902. godine.

⁵ Prema: Perović, M. A., *Istorija filozofije*, Novi Sad, Katedra za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Izdavačka kuća *Vrkatić*, 1994., str. 285.

⁶ Prema: Vin, F., *Marksov Das Kapital: biografija knjige*, Beograd, Mali vrt, 2017., str. 19-20.

⁷ I ovo delo je po prvi put objavljeno posthumno, 1932. godine u Moskvi u izdanju Instituta Marks-Engels-Lenjin u Moskvi. Ovo delo danas je poznato kao deo ranijih Marksovih radova koji su skupljeni pod imenom „Rani radovi“.

tralnih kritičkih udara Marksovog mišljenja, jer je razumljena kao koncentrirani filozofski izraz najdublje antitetike građanskog svijeta..., ona se s punim pravom može označiti kao “rodno mjesto i tajna” Marksovog mišljenja. Zato što ona jeste istina i granica toga epohalnog svijeta, u sebi je održavala najizvorniju *mogućnost prekoračenja* (kurziv naš, op. a.) te granice, kao mišljenja prekoračenja građanske epohe, gdje se misaonom nužnošću nametao projekt transgrađanskog društva kao realizirane istine građanskog društva”⁸. Odavde izvodeći anticipaciju mogućeg sveta, Marks gradi vlastitu kritičku misao (“kritiku svega postojećeg”) kojoj podvrgava sve duhovne forme života, uključujući i filozofiju. Iz ove pozicije se rađa i njegova čuvena 11. teza o Fojerbahu: „Filozofi su do sada svet samo različito tumačili, a radi se o tome da se taj svet izmeni”.

Međutim, upravo je Hegel prvi u čitavoj dotadašnjoj istoriji filozofije uočio značaj ekonomije u građanskoj epohi. Gradeći svoj pojam građanskog društva, Hegel uočava da je u njemu ekonomija istisnuta iz svog tradicionalnog mesta koje je nalazila u domaćinstvu, što dovodi, „s jedne strane, do opšte redukcije domaćinstva na porodicu, te s druge strane, do emancipacije ekonomske sfere djelanja (kao građanskog društva) od političke sfere društva, tj. države. Građansko društvo, kao novi i treći oblik društvenosti modernog čovjeka, postalo je primarnim poljem oblikovanja ekonomske realnosti”⁹. Time se formira moderna „troslojna struktura društvenosti”¹⁰ koju sačinjavaju porodica, građansko društvo i država. Dakle, ekonomska funkcija se istiskuje iz sfere domaćinstva u sferu građanskog društva, čime ekonomija sada preuzima primat nad ostalim oblicima prakse. Ovim procesom se gradi i moderna individualnost, jer pojedinac sad biva “bačen” u ekonomsku arenu građanskog društva te tako otrgnut od formi društvenosti koje su ga u bitnom određivale u feudalnoj zajednici. Međutim, pojedinci unutar građanskog društva ne funkcionišu samo kao puke privatne osobe, „ekonomske monade”¹¹, jer bi se u ovom slučaju građansko društvo pretvorilo u društvo temeljne neslobode u kom bi važili isključivo zakoni tržišta, ekonomske borbe i konkurencije u kom bi onda doslovno važio princip *Homo homini lupus est*. Posebnost pojedinca u građanskom društvu mora biti posredovana do opštosti: „Nije to nikakav moralistički zahtjev, koji bi se upućivao divljem ekonomskom egoizmu. Naprotiv, Hegel je razumio dublju istinu građanskog društva:

⁸ Perović, M. A., *Istorija filozofije*, Novi Sad, Katedra za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Izdavačka kuća „Vrkatić“, 1994., str. 286.

⁹ Perović, M. A., *Praktička filozofija*, Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, 2004., str. 150.

¹⁰ Isto, str. 150.

¹¹ Isto, str. 151.

egoistička posebnost mora moći povrh sebe izgraditi neku opštost, da bi se uopšte održala kao posebnost! Da bi posebna osoba egzistirala kao posebna (u svojim potrebama i njihovim zadovoljenjima), mora stupiti u vezu sa drugim posebnim osobama koje imaju isto takvo htijenje. Nužnost te veze je izvorni medij opštosti cjeline građanskih odnosa¹².

Upravo ova nužnost posredovanja posebnosti do nivoa opštosti vodi izgradnji čitavog niza institucija i formi društvenosti koje čine građansko društvo, a potom i izgradnji političkog sistema građanskog društva koji svoju krajnju formu dobija u državi kao najvišoj formi opštosti unutar moderne društvenosti. U ovom odnosu između posebnog i opšteg, *bourgeois*-a i *citoyen*-a, ekonomije i politike, prelama se celokupna slika građanskog društva koju onda Marks uzima za predmet svoje bespoštedne kritike. Jer, ovako postavljene suprotnosti građanskog društva, odnosno temeljna nejednakost ljudi koja izvire iz ekonomske sfere društva, odnosno kapitalističkog načina proizvodnje, po Marksovom mišljenju ne mogu u realitetu biti prevladane posredovanjem države. Bez obzira što sferom modernog političkog sistema – opredmećenog u sistemu parlamentarne demokratije – građani bivaju izjednačeni institutom prava glasa¹³, njihova suštinska nejednakost izvire iz sfere ekonomskog, realnog života. Na temelju ove spoznaje Marks formira stav da je pomirenje unutrašnjih aporija građanskog društva u Hegelovoj koncepciji države moguće samo idealno. Nasuprot tome, čitav Marksov misaoni opus počiva na zahtevu za realnim pomirenjem, koje onda nužno zahteva obračun sa izvorom svih temeljnih aporija savremenog sveta koji leži upravo u političkoj ekonomiji. Zbog toga Marks napušta filozofski medij „čiste misli“ i “spušta” se u polje realnih ekonomskih odnosa, shvatajući da se ono gradi na primarnom odnosu *rada* i *kapitala* (opredmećenog rada), koji presudno određuje celinu društvenih odnosa epoha. Tako Marks na tragu Hegela, ali i u radikalnoj kritičkoj distanci prema njemu gradi predmet svojih višegodišnjih istraživanja.

MARKSOV DIJALEKTIČKI METOD

Nije Marks odmah došao do odgovarajućeg pojma predmeta vlastite kritike. U *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* određuje polje svoje kritike poj-

¹² Isto, str. 152-153.

¹³ Treba imati na umu da za Marksovog života (1818-1883), ne možemo govoriti o opštem pravu glasa u današnjem smislu. U najrazvijenijim evropskim državama tog vremena žene su bile u potpunosti isključene iz procesa političkog odlučivanja. Postojale su i razne vrste imovinskog cenzusa za učešće u političkom životu. Pomoću njih je onemogućavan prodor najsiromašnijih slojeva stanovništva u sferu politike. Za opšte pravo glasa i ravnopravnost žena zalagala se Prva internacionala čiji je faktički vođa bio upravo Marks. Prihvatanje opšteg prava glasa kakvim ga danas poznajemo u Evropi dešava se tek nakon Oktobarske revolucije u Rusiji.

mom „nacionalna ekonomija”, da bi u kasnijim radovima predmet kritike imenovao pojmom „politička ekonomija”. Smisao toga preimenovanja izveden je iz Marksovog dokučivanja biti uzajamnog odnosa politike i ekonomije, odnosno, države i građanskog društva. U *Rukopisima* Marks, pre svega, „samom sebi razjašnjava“ osnovne ekonomske fenomene i pojmove. Iako su istraživanja kapitalističke ekonomije ovde data *in nuce*, jasno se pokazuju kao nesumnjivi temelj misli koja je dovela do *Kapitala*. U njima je konspektualno izložena autentična ontološka i antropološka koncepcija, kao i dijalektička metoda koja predstavlja esenciju Marksove misli. Svoju metodu Marks je formirao pod uticajem Hegelove dijalektike, ali i u kritičkom odnosu prema njoj. Potrebno je u osnovnim crtama izložiti ključne momente odnosa Hegelove i Marksove dijalektike, prvenstveno zbog toga što Marks nigde¹⁴ sistematski ne izlaže postavke svoje filozofske metode, već, u različitim radovima, o njoj polaže račune kritički se osvrćući na Hegelovu filozofiju.

Obračunavajući se sa razumskim načinom mišljenja – za koji smatra da je polazna tačka filozofskog mišljenja jer mišljenom sadržaju daje formu opštosti, ali i svoju granicu ima u disjunktivnom “ili-ili” određivanju pojmova – Hegel polazi od uverenja da se filozofija mora uhvatiti u koštac s problemom protivrečja, jer se on javlja u svim bitnim filozofskim problemima. Filozofska metoda mora – prekoračujući odredbe razuma – da traži sintetički konkretni totalitet, bogatstvo određenja totaliteta nekog predmeta¹⁵. Upravo na tom tragu Marks u uvodu u *Grundrisse* razmatra odnos proizvodnje, potrošnje, raspodele i razmene, suprotstavljajući se stavovima koji ove ekonomske kategorije razdvajaju, ali i onima koji ih identifikuju. Marks dolazi do zaključka da proizvodnja, raspodela, razmena i potrošnja nisu identične, „već da sve one sačinjavaju članove jednog totaliteta, razlike u okviru jednog jedinstva”.¹⁶ U ovom uzajamnom odnosu proizvodnja zauzima dominantno mesto nad ostalim momentima, jer „od nje proces počinje stalno iznova”;¹⁷ međutim, i proizvodnju povratno određuju drugi momenti celine: „Na primjer, kad se proširi tržište, tj. sfera razmjene, proizvodnja raste u obimu i dublje se diferencira. S promjenom raspodjele mijenja se proizvodnja; na primjer, s koncentracijom kapitala, različitom raspodjelom stanovništva na grad i selo itd. Najzad, potre-

¹⁴ U uvodu u *Osnove političke ekonomije* (Grundrisse), doduše, nalazi se poglavlje „Metoda političke ekonomije“ u kome Marks daje značajniju eksplikaciju svog metoda.

¹⁵ Perović, M. A., *Marksov pojam dijalektike*, Arhe:časopis za filozofiju, God 3, br. 7, 2007., str. 11-12.

¹⁶ Marx, K., Engels, F., *Dela. T. 19*, Prosveta, Beograd, 1979, str. 17.

¹⁷ Isto, str. 19.

be potrošnje određuju proizvodnju. Vršiti se međusobno djelovanje između različitih momenata. To se događa kod svake organske cjeline”.¹⁸

Primenom dijalektičke metode Hegel dolazi do uvida da razum nastoji da opozove bogatstvo međusobno suprotstavljenih odredbi totaliteta da bi opstao kao razum, ali, s druge strane, u njemu je sadržana i moć transcendiranja, prekoračivanja tog htenja koja se iskazuje kao autokritika razuma koja onda prelazi u um koji razvija protivrečja i u njima se održava. Na taj način se „dublji logicitet svijesti pokazuje kao dijalektički momenat djelatnosti uma”¹⁹. Uočavajući kretanje u stvarnosti i protivrečnosti koje u tom kretanju nastaju, ova metoda je duboko subverzivna, jer pomoću nje dolazimo do stava da „sve konačno jeste takvo da samo sebe ukida”²⁰. Posmatrajući društvene odnose ovim „naočarima” nužno dolazimo do protivrečja koji su u njima sadržani, do načina na koji se ovi odnosi razvijaju rađajući u sebi klicu vlastite propasti. Primenjujući ovu logiku na izučavanje političke ekonomije, Marks je došao do spoznaje da na određenom stupnju razvitka kapitalizma njegove proizvodne snage nužno dolaze u konflikt sa proizvodnim odnosima, odnosno sa vladajućim odnosom svojine na kome se temelji kapitalistička ekonomija. Stoga ovde vredi ukazati na poduži pasaż iz poznatog uvoda u Marksov *Prilog kritici političke ekonomije*: „Kao god što neki individuum ne ocenjujemo šta je po onome šta on o sebi misli da jest, tako ni o ovakvoj prevratnoj epohi ne možemo stvarati sud iz njene svijesti, već naprotiv moramo tu svijest objašnjavati iz protivurječnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba među društvenim proizvodnim snagama i odnosima proizvodnje. Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu starog društva. Stoga čovječanstvo postavlja sebi uvijek samo one zadatke koje može da riješi, jer kad tačnije posmatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo tamo gdje materijalni uslovi za njegovo rješenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja... Buržoaski odnosi proizvodnje jesu posljednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, ne antagonistički u smislu individualnog antagonizma, nego antagonizma koji potječe iz društvenih životnih uslova individuuma, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uslove za rješenje toga antagonizma”.²¹ Na taj način Marks temelji svoju dijalektiku poli-

¹⁸ Isto, str. 19.

¹⁹ Perović, M. A., *Marksov pojam dijalektike*, Arhe:časopis za filozofiju, God 3, br. 7, 2007., str. 12.

²⁰ Isto, str. 13.

²¹ Marx, K., Engels, F., *Dela. T. 20*, Beograd, *Prosveta*, 1979, str. 332-333.

tičke ekonomije na napetom, konfliktnom odnosu rada i kapitala u kojem vidi najdublje protivrečje građanskog društva i moguće prevazilaženje ovog odnosa pretpostavljenim komunističkim društvom.

Marks ističe razliku između svog i Hegelovog dijalektičkog metoda u Predgovoru drugom izdanju *Kapitala*: „Moj dijalektički metod ne samo da se razlikuje od Hegelovog, nego mu je i direktno suprotan. Za Hegela je proces mišljenja, koji on pod imenom ideje pretvara čak u samostalan subjekt, demijurg stvarnosti koja sačinjava samo njegovu spoljašnju pojavu. Kod mene, obrnuto, misaono nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno”.²² Kritičkom ocenom o „mistifikatorskoj strani“ Hegelove dijalektike Marks ne protivreči vlastitom sudu da je Hegel „prvi obimno i svesno izneo opšte oblike njenog kretanja“. Dakle, kod Hegela „dijalektika dubi na glavi; moramo je okrenuti tumbe da bismo u mističnome omotu otkrili racionalnu jezgru”²³. Obrtanje u shvatanju prave prirode predmeta dijalektičkog metoda Marks smatra nužnim. Na taj način, svojim racionalnim oblikom dijalektika u pozitivno razumevanje postojećeg stanja unosi i razumevanje njegove negacije. Konkretnije, ona otkriva ono negativno u postojećem, koje vodi „njegovoj nužnoj propasti; jer svaki nastali oblik shvata u toku kretanja, dakle i u njegovoj prolaznoj strani; jer se ni prema čemu ne odnosi sa strahopoštovanjem i jer je u svojoj suštini kritička i revolucionarna”.²⁴ Ovde je na najsažetiji mogući način izneta srž Marksove metode. Tako shvaćena, dijalektička metoda postaje najmoćnijim metodološkim sredstvom kritičkog posmatranja stvarnosti i prevazilaženja postojećeg. „Dijalektička kritika” – koja rovi ispod površine stvarnosti – nepodnošljiva je za vladajuću klasu. Ona se instrumentima svog sistema “duhovne nadgradnje” – čije jezgro danas čine svi oblici filozofije pozitivizma i tzv. „iracionalističkih“ metafizika – uvek iznova temeljno obračunava s dijalektikom. Međutim, društveni antagonizmi koje otkriva dijalektička metoda opstaju u stvarnosti, ma koliko se ideološki protivnici dijalektike trudili da je prikažu kao ideju iz 19. veka koja je prevaziđena i irelevantna.

Marks takođe duguje Hegelu spoznaju visoke filozofske vrednosti *pojma rada*. Ta ga je spoznaja podstakla da problem rada postavi u središte izučavanja političke ekonomije. U *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* on nastoji odrediti vrednost noseće ideje Hegelove *Fenomenologije duha*: „Hegel samoostvarenje čovjeka shvaća kao proces, opredmećenje kao raspredmećenje (Entgegenständlichung), kao ospoljenje i kao ukidanje toga ospoljenja; dakle, što shvaća suštinu rada, a predmetnog čovjeka, istinskog čovjeka, jer je zbilj-

²² Marx, K., *Kapital*, Beograd, BIGZ, 1973, str. 25.

²³ Isto, str. 25.

²⁴ Isto, str. 25.

ski, shvaća kao rezultat svoga *vlastitog rada*”.²⁵ Međutim, prema Marksovom uverenju, Hegel poznaje samo *pozitivnu stranu rada*, a ne vidi da rad ima i *negativnu stranu*. Negativitet rada po Marksovom sudu proističe iz konkretnog istorijskog oblika privatnog kapitalističkog vlasništva. On uslovljava brojne antagonističke manifestacije otuđenja savremenog čoveka.²⁶

MARKSOVA TEORIJA VREDNOSTI

Hegelu ne pripada otkriće da rad ima centralno mesto u ekonomiji građanskog društva. Pre njega je do te spoznaje došla klasična engleska ekonomska škola Adama Smita i Dejvida Rikarda. U toj Školi shvaćeno je da se težište razumevanja ekonomske realnosti mora premestiti s trgovine, odnosno prometa, na materijalnu proizvodnju. Adam Smit je u svojoj radnoj teoriji vrednosti zaključio da je jedino rad u materijalnoj proizvodnji izvor društvenog bogatstva, odnosno, da bogatstvo zavisi od količine i produktivnosti rada²⁷. Iako je ova ekonomska škola temeljno uticala na oblikovanje Marksovog mišljenja – posebno Smitova radna teorija vrednosti²⁸ – Marks je dokučio njeno osnovno ograničenje. Klasična engleska ekonomija je shvatila važnost proizvodnje za ukupne ekonomske odnose, ali je u potpunosti previdala *način* na koji se ta proizvodnja odvija. U uvodu za *Kritiku političke ekonomije* Marks kaže: „U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Cjelokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva,

²⁵ Marx, K., Engels, F., *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1976., str. 320.

²⁶ „...tri međusobno povezana društvena uslova za javljanje otuđenog rada su najamni rad, privatno vlasništvo i podela rada. Tako uslovljen otuđeni rad proizvodi četiri međusobno povezana oblika otuđenja čoveka (radnika): 1) otuđenje čoveka od proizvoda rada (od stvari); 2) otuđenje čoveka od procesa (akta) proizvodnje; 3) otuđenje generičke, rodne suštine čoveka, tj otuđenje čoveka od sebe samoga i 4) otuđenje čoveka od čoveka, tj. otuđenje čoveka od drugih ljudi.“, prema: Perović, M., *Rad i podela rada u delu Karla Marksa*, u Arhe: časopis za filozofiju, God. 13, br. 26, 2016, str. 268.

²⁷ Prema: Perović, M. A., *Praktička filozofija*, Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, 2004., str. 147-149.

²⁸ Za razliku od drugih teorija vrednosti, prema radnoj teoriji se vrednost robe ne izvodi iz trgovačkih odnosa ni iz psiholoških kategorija. Vrednost se objašnjava kao rezultat proizvodne delatnosti ekonomskih subjekata. Vrednost nastaje radom kao osnovnim troškom proizvodnje. Rad uloženi u stvaranje vrednosti je jedini izvor i mera razmene između različitih proizvoda. Rad je princip koji povezuje odnose ljudi u ekonomskoj delatnosti. Aristotel je anticipirao spoznaju o centralnom značenju rada u ekonomskoj stvarnosti društva. Prvu formulaciju radne teorije vrednosti izložio je engleski ekonomist Viljem Peti (Petty). Klasični oblik joj je dao Adam Smit, u čemu će ga slediti Dejvid Rikardo.

realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnog života uvjetuje proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopće”.²⁹ Dakle, način proizvodnje je ono što presudno određuje ekonomsku sferu društva, prvenstveno odnosom između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa.

Ova spoznaja vodi Marksa do otkrića vlastite *teorije vrednosti*. Na njoj će izgraditi čitavu konstrukciju *Kapitala*. Klasična ekonomija je došla do spoznaje da celokupna vrednost koja se proizvede potiče od ljudskog rada. Međutim, ona nije mogla da odgovori na pitanje kako kapitalista raspolaže s više vrednosti nego što je uneo u proizvodnju: „To ključno pitanje kapitalističkog načina proizvodnje i ujedno političke ekonomije prvi je riješio Marx. On je dokazao da kapitalist ne kupuje na tržištu rad, nego robu koja proizvodi vrijednost, tj. radnu snagu. Vlasnik novca tako plaća dnevnu vrijednost radne snage i time dobiva pravo da je iskorištava onoliko koliko je utvrđen radni dan”.³⁰ U tom procesu kapitalista plaća samo jedan deo vremena koji radnik provede radeći u toku radnog dana, dok ostatak toga neplaćenog radnog vremena predstavlja čisti profit za vlasnika sredstava za proizvodnju, tj. kapitalistu. Ovakav odnos moguć je zato što se – na temelju robno-novčanog karaktera kapitalističke proizvodnje – i radna snaga (rad) svodi na robu koja se kupuje i prodaje kao i svaka druga roba. To svođenje izaziva fundamentalni odnos eksploatacije u kapitalističkom načinu proizvodnje i stvara temeljnu nejednakost među ljudima u klasnom sistemu građanskog društva.

ISTORIJA MARKSOVE KRITIKE POLITIČKE EKONOMIJE

Od *Ekonomsko-filozofskih rukopisa iz 1844. godine* trebalo je da prođe 13 godina da bi se Marks vratio studioznim istraživanjima na polju političke ekonomije. Istina, on se 1847. i 1848. godine bavio ekonomskim pitanjima. Iz toga je proistekao spis *Najamni rad i kapital* (prvi put objavljen u *Novim rajnskim novinama* 1949. godine), kao i *Manifest komunističke partije* (u koautorstvu s Engelsom, prvi put izdat 1948. godine). U njima je Marks proveo kritiku građanskog društva i kapitalističkog načina proizvodnje. Uvid u celinu Marksovih spisa – objavljenih za njegovog života i onih koji su posthumno prikupljeni – omogućava rekonstrukciju Marksovog misaonog kretanja prema *Kapitalu*. Ono je započelo prvom skicom političke ekonomije koju je izložio u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima iz 1844. godine*. Nastavljeno je ruko-

²⁹ Marx, K., Engels, F., *Dela. T. 20*, Beograd, Prosveta, Institut za međunarodni radnički pokret, 1979., str. 332.

³⁰ Vranicki, P., *Misaoni razvitak Karla Marxa*, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1963., str. 197.

pisom *Osnova kritike političke ekonomije (Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie)*, pisanim od avgusta 1857. do juna 1858. godine³¹. Posle toga Marks je od avgusta 1858. do januara 1859. godine radio na spisu *Prilog kritici političke ekonomije* (objavljen 1859. godine). Napokon, voluminozni rukopis *Teorija o višku vrednosti* Marks je napisao od januara 1862. do jula 1863. godine³².

Nekoliko je osnovnih razloga koji su Marksovo intelektualno kretanje na putu kritike političke ekonomije učinili tako dugim i, u krajnjem ishodu, usloveli da *Kapital* ostane nedovršen. Marksov rad je, iznad svega, ometao njegov svesni izbor nezavisnosti od svih institucionalnih uticaja u intelektualnom radu. Oštrina njegovog pera nije trpela nikakav oblik cenzure. Zbog toga je žrtvovao vrlo izvesnu akademsku karijeru i najveći deo života proveo u siromaštvu. Nastupajući s pozicije intelektualnog proletera, Marks je na razne načine obezbeđivao egzistenciju svoje porodice. U tome mu je ne malo pomagao njegov najverniji intelektualni saputnik Fridrih Engels³³. Posao evropskog dopisnika njujorškog *Daily Tribune* zahtevao je da piše dva članka nedeljno za ove novine, što je oduzimalo puno vremena, posebno imajući u vidu Marksovu sklonost prema opsesivnom proučavanju tema kojima se bavio. Život na ivici materijalne egzistencije velikim delom njegovog boravka u Londonu – u kome je živio od 1849. sve do smrti 1883. godine – izazivao je zdravstvene probleme. Marksa su morale akutne bolesti žuči i jetre. Nezadovoljstvo vlastitim stilom pisanja delom je pripisivao uticaju tih bolesti, što je jednim delom uslovalo da ostane nedovršenim veliki spis koji će kasnije dobiti naziv *Osnovi političke ekonomije*.³⁴ Osim toga, od sedmoro dece koje je

³¹ Rukopisi *Grundrisse* – u ruskim izdanjima poznati i kao *Ekonomski rukopisi 1857-1859*. – prvi put su u potpunosti objavljeni na jeziku originala u Moskvi u Institutu marksizma-lenjinizma 1939-1941. godine u dva toma pod naslovom *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Rohentwurf).

³² Manuskript Marksovih *Teorija o višku vrednosti* (Theorien über den Mehrwert) posthumno je objavljen od 1905. do 1910. godine kao trilogija s ukupno 24 poglavlja (MEW, Bände 26.1 bis 26.3).

³³ Engels je radio u mančesterskoj ispostavi porodične fabrike pamuka, što mu je pored mogućnosti da finansijski pomaže Marksa, omogućavalo i neposredni uvid u kapitalistički način proizvodnje.

³⁴ O tome svedoči i pismo Lasalu od 12. 11. 1858. u kom kaže: „U svemu... što sam pisao, osjećao sam u stilu okus jetrenih bolova. A imao sam dvojaki razlog da ne dopustim da taj spis bude upropašten iz medicinskih razloga: 1) On je rezultat petnaestogodišnjeg istraživanja, dakle najboljeg doba moga života. 2) On po prvi put naučno zastupa važan vid društvenih odnosa. Ja sam, dakle, prema partiji obavezan da stvar ne bude unakažena takvom potmulom, krutom manirnom pisanja kakva je svojstvena bolesnim od jetre“. Prema: Marx, K., Engels, F., *Dela. T. 36*, Beograd, Prosveta, Institut za međunarodni radnički pokret, 1979., str. 517.

imao, svega troje je dočekalo punoletstvo i odraslo doba. Četiri Marksova deteta umrla su u periodu od 1850. do 1857. godine.

Kao izrazito politički angažovan čovek, Marks je bio zaokupljen i aktivnošću u međunarodnom radničkom pokretu, posebno rukovođenjem Prvom internacionalom, što je dodatno oduzimalo vreme. Naposletku, Marks je bio vrlo savestan u proučavanju svih fenomena kojima se bavio, što ga je ponekad vodilo opsesivnom usavršavanju znanja. Kada je shvatio da je njegovo matematičko znanje nedovoljno za složenije ekonomske formule, upisao je kurs algebre; uočivši da Rusija polako stupa u kapitalističke odnose, te nalazeći u njoj zanimljiv oblik zemljišne svojine, Marks je učio ruski jezik. Takođe, pomno je proučavao sveske ekonomske statistike i stare brojeve časopisa *Ekonomist* u čitaonici Britanskog muzeja. Ta građa mu je omogućavala egzaktne uvide u ekonomske procese u Engleskoj tog doba.

Na sistematično proučavanje političke ekonomije podsticala ga je i velika ekonomska kriza 1857. godine, četvrta u seriji velikih ekonomskih kriza 19. veka. Još od 1853. godine Marks i Engels su iščekivali novu krizu nadajući se da će ona rezultirati novim revolucionarnim talasom u Evropi, još jačim i značajnijim od onoga iz 1848. godine. Razlog za ovakvo njihovo uverenje ležao je u spoznaji da su revolucionarni događaji iz 1848. godine bili značajno podstaknuti bankarskom krizom u Britaniji 1847. godine. Kriza iz 1857. godine bila je i prva koja je imala globalni karakter, jer je obuhvatila Evropu i Ameriku. To je Marksa samo učvrstilo u uverenju da bi ona mogla da označi početak konačnog obračuna sa kapitalizmom: „Počev od bankarskog kraha u Njujorku, kriza se proširila na Austriju, da bi potom zahvatila Nemačku, Francusku i Englesku poput galopirajuće apokalipse”³⁵. Ove okolnosti podstakle su ga da se temeljno vrati izlaganju svoje kritike političke ekonomije.

Pokretan tim entuzijazmom, Marks piše delo koje je danas poznato pod naslovom *Osnove političke ekonomije*. Nije ga dovršio zato što je bio nezadovoljan stilom pisanja. No, radeći na ovom delu Marks je po prvi put došao do preciznijeg nacрта svog budućeg dela iz političke ekonomije. O tome svedoči pismo Ferdinandu Lasalu od 22. februara 1858. godine. U njemu Marks kaže da bi planirano delo trebalo da se sastoji od 6 knjiga: 1) *O kapitalu* (koji sadrži i nekoliko uvodnih poglavlja); 2) *O zemljišnom vlasništvu*; 3) *O najamnom radu*; 4) *O državi*; 5) *Međunarodna trgovina* i 6) *Svetsko tržište*³⁶. U pismu Engelsu iz aprila iste godine, Marks precizira da bi prva knjiga (*O kapitalu*) trebalo da sadrži 4 odeljka: 1. *Kapital uopšte*, 2. *Konkurencija ili dejstvo mnogih kapitala jedan na drugog*, 3. *Kredit gde se kapital naspram po-*

³⁵ Vin, F., *Marksov Das Kapital: biografija knjige*, Beograd, Mali vrt, 2017., str. 37-38.

³⁶ Marx, K., Engels, F., *Dela. T. 36*, Beograd, Prosveta, Institut za međunarodni radnički pokret, 1979, str. 503.

jedinih kapitala pojavljuje kao opšti element i 4. *Akcijski kapital kao najsvršeniji oblik* (prelaz u komunizam) *zajedno sa svim svojim protivrečnostima*³⁷. Ako se upoređi predočena Marksova nakana s onim što u konačnici sadrže tri toma *Kapitala*, nije teško zaključiti da Marks nije ni približno ostvario prvobitni plan kritike političke ekonomije, posebno kad se ima u vidu da je za njegovog života objavljen samo prvi tom. U dvotomnom *Prilogu povijesti nastajanja Marxova „Kapitala”* Roman Rosdolski je temeljno obradio odnos prvobitne skice Marksove kritike političke ekonomije u 6 knjiga i konačne trotomne verzije *Kapitala*. Pedantnim komparacijama nacрта i krajnjeg rezultata – u čiju analizu ovde nije moguće dublje ulaziti – Rosdolski zaključuje da su zapravo prve 3 knjige prvobitnog nacрта u osnovi sadržane u *Kapitalu*, a da je druge tri knjige Marks zamislio kao nastavak ove knjige koji nikada nije sproveo u delo. On smatra da je „druga knjiga (o zemljišnom vlasništvu) pripojena III svesku konačnog djela, dok je građa treće knjige (o najamnom radu) uvrštena u preposljednji odjeljak I sveska”³⁸. Rosdolski smatra da je do promene prvobitnog plana kod Marksa došlo pošto je obavio studioznu analizu industrijskog kapitala. Ona ga je navela na zaključak da je planirana stara struktura dela suvišna jer su se druge dve teme iz prvobitnog nacрта – zemljišna svojina i najamni rad – pokazale samorazumljivim. Kada je u *Osnovama političke ekonomije* položio račune o procesu proizvodnje kapitala, Marks je došao do spoznaje da kapital, zemljišno vlasništvo i najamni rad stoje u uzajamnom odnosu tako da ih kapital potčinjava sebi, ali i da najamni rad i zemljišno vlasništvo prethode kapitalu, tj. da su bitni preduslov njegovog nastanka. Shvatajući odnos kapitala, zemljišnog vlasništva i najamnog rada na ovakav način, Marksu je postalo jasno da je prvobitni plan – u kome bi svaki od delova ovog uzajamnog odnosa obrađivao posebnim knjigama – zapravo suvišan. Iz Marksovih pisama Engelsu može se videti da je u drugoj polovini 1863. konačno došao do čvrstog uverenja da podelu dela treba izvršiti prema „funkcijama industrijskog kapitala (proces proizvodnje kapitala, prometni proces kapitala, celokupni proces kapitalističke proizvodnje – kako i imenuje tomove *Kapitala*), a ne prema materiji (kapital, zemljišna svojina, najamni rad, spoljna trgovina, itd.)”³⁹. Marks je 1859. godine objavio znatno kraći spis (nešto više od 120 stranica teksta) pod naslovom *Prilog kritici političke ekonomije*. U njemu je izložio svoje shvatanje problema koji ga okupira još od rada na *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, naime, problem robe i novca. Posebnu vrednost *Prilogu* daje kratki predgovor. Njegove četiri stranice posta-

³⁷ Isto, str. 290.

³⁸ Rosdolsky, R., *Prilog povijesti nastajanja Marxovog Kapitala. T. 1*, Beograd, Komunist, 1975., str. 65

³⁹ Fran, M., Predgovor u Marx, K., Engels, F., Dela. T. 24, Beograd, Prosveta, 1979., str. IX

će vremenom najnavođeniji pasaż iz svih Marksovih dela. Razlog za to treba tražiti u činjenici da Marks u tom pasažu na sažet autobiografski način objašnjava da motivi njegovog bavljenja ekonomijom potiču još iz doba uređivanja *Rajnskih novina*. Ujedno ukazuje na značaj Hegelove filozofije za vlastiti intelektualni razvoj i, iako to ne eksplicira, kako je odatle došao do vlastite dijalektičke metode.

Marks je do konačne strukture *Kapitala* došao tek pošto je završio rukopis *Teorija o višku vrednosti*. *Teorije* će prvi put biti objavljene znatno kasnije te će biti smatrane četvrtim tomom *Kapitala*. Naime, posle spisa *Prilog kritici političke ekonomije*, Marks je u periodu od 1861. do 1863. sačinio rukopis na oko 1500 stranica u 23 sveske. *Teorije o višku vrednosti* čine dobar deo tog rukopisa (oko 1000 stranica). U *Teorijama* Marks daje teorijski pregled istorije (buržoaske) ekonomske misli od fiziokrata, preko Adama Smita do Dejvida Rikarda i njegovih kritičara. Paralelno izlaže i vlastitu kritiku te misli u kojoj se učvršćuje njegovo originalno filozofsko-ekonomsko stanovište. Ono se gradi na njegovoj doktrini radne teorije vrednosti koju će Marks postaviti kao temelj *Kapitala*. Izvesno, radom na rukopisu *Teorija* Marks je u potpunosti zaključio vlastito osnovno stanovište u diferenciji prema celini dotadašnje ekonomske teorije. Prepiska koju je Marks tih godina vodio – uglavnom s Engelsonom – pokazuje da je i sam smatrao da bi četvrta knjiga *Kapitala* trebalo da sadrži istorijsko-teorijski deo.⁴⁰ Znajući iz prve ruke za tu ideju, Engels je s njom upoznao Kauckog. Posle Engelsove smrti, Kaucki je objavio *Teorije o višku vrednosti* u tri toma (1905-1910).

Nakon niza ekonomskih rukopisa, koji su nastajali tokom dve decenije rada, Marks je konačno bio spreman da spoznaju o ekonomskoj stvarnosti kao temelju građanske epohe u potpunosti razvije u jednom integralnom delu. Treba imati u vidu da je čitalačka publika tog vremena – od svih njegovih rukopisa posvećenih političkoj ekonomiji – poznavala samo *Prilog kritici političke ekonomije*. Kako je Marks bio vodeći um međunarodnog radničkog pokreta, njegovo novo delo se s nestrpljenjem iščekivalo kako iz naučnih, tako i iz političkih razloga. Iz prepiske s Kugelmanom može se saznati da je Marks do naslova dela došao 1862. godine⁴¹. Prvi svezak *Kapitala* je pripremljen za štampu 1867. godine. Marks ga je u aprilu te godine uputio svom izdavaču Otu Mejsneru u Hamburg.

Umesto temeljne analize Marksovog *Kapitala* ovde je potrebno izložiti neke značajnije opservacije. Radna teorija vrednosti je osnova na kojoj Marks gradi noseće analize u *Kapitalu*. Marks dolazi do uvida da se ostvareni vi-

⁴⁰ Kao što se u „Prilogu kritici političke ekonomije“ glave o robi i novcu završavaju s tri istorijsko-teorijska dodatka.

⁴¹ Vin, F., *Marksov Das Kapital: biografija knjige*, Beograd, Mali vrt, 2017., str. 45.

šak vrednosti ne koristi u celosti za užitek vlasnika sredstava za proizvodnju, tj. kapitalista, već se jedan njen deo dalje ulaže u nova sredstva za proizvodnju. Na tome počiva specifičnost kapitalističkog načina proizvodnje u odnosu na sve ranije epohalne načine proizvodnje. Kupovina radne snage kao robe ne služi zadovoljavanju „kupčeve lične potrebe”, već da bi kupac (kapitalista) neprestano uvećavao svoj kapital proizvodeći robe koje sadrže više rada od onoga koji on mora plaćati: „Proizvodnja viška vrednosti ili sticanje viška jeste apsolutni zakon ovog načina proizvodnje”⁴².

Logika osnovnog principa kapitalizma je podređenost svega neprestanom stvaranju profita mehanizmom povećavanja postojanog kapitala (sredstva za proizvodnju) u odnosu na promenjivi deo kapitala (radna snaga). Tako se proizvodnja konstantno tehnološki revolucionira. Da bi ovaj proces bio moguć, nužna je sistematska primena nauke u procesu proizvodnje. Na taj način se u toku radnog vremena povećava količina proizvedene robe, čak uz smanjenje upotrebe radne snage u procesu rada. To dovodi do stvaranja „relativno suvišnog stanovništva ili industrijske rezervne armije”. Višak radne snage u industriji znači da je njegovom egzistencijom ugrožen onaj deo radne snage koji je zaposlen u industriji. To izaziva dalekosežne političke implikacije koje su uočljive u celom razvoju kapitalizma od Marksa do danas. Marks zaključuje da „što je veće društveno bogatstvo ... to je veća industrijska rezervna armija... *Ovo je apsolutni, opšti zakon kapitalističke akumulacije*”⁴³.

Osvetljavajući temeljnije apsolutni zakon kapitalističke akumulacije Marks dolazi do uvida da njegovo postojanje dovodi do pada onog što je najbitnije za kapitalistički način proizvodnje – profitne stope. Profitna stopa je višak vrednosti podeljen s celokupnom masom predujmljenog kapitala. Stopa viška vrednosti je višak vrednosti podeljen samo s promenljivim delom kapitala (radnom snagom). Kako opšti zakon kapitalističke akumulacije podrazumeva da postojani deo kapitala znatno više raste nego promenljivi, iz toga nužno sledi rast ukupne mase kapitala i istovremeni pad profitne stope. Smanjenje učešća radne snage u proizvodnji dovodi do opadanja profitne stope, dok povećavanje postojanog kapitala dovodi do povećanja ukupne mase profita. Na ovom uvidu se zasniva Marksov *zakon tendencijskog pada profitne stope*.

Nekoliko je osnovnih implikacija ove tendencije u daljnjem razvoju kapitalizma. Pre svega, dolazi do propadanja sitne proizvodnje i sve veće koncentracije kapitala. Ogromno povećavanje viška vrednosti, odnosno ukupnog kapitala, dovodi do povećavanja klase ljudi koja živi od tuđeg rada – neproizvodne klase. Ovo dalje vodi povećanju najamnina radnika, pa se eksploa-

⁴² Marx, K., *Kapital*, Beograd, Prosveta, 1979, str. 547.

⁴³ Isto, str. 570.

tacija radne snage može pojavljivati i u „ugodnom i liberalnom obliku”. Na posletku, povećavanje postojanog kapitala u obliku mašinerije kao nove proizvodne snage rada dovodi do razvitka moći nauke koja i sama postaje postojanim kapitalom⁴⁴. Sve veću koncentraciju kapitala u *monopolističkom obliku* Marks smatra poslednjom fazom kapitalističkog načina proizvodnje. Međutim, ova posledica tendencijskog pada profitne stope svoju predistoriju ima još u prvobitnoj akumulaciji kapitala kada se na najbrutalniji način vršila eksproprijacija privatnog vlasništva sitnih seljaka i zanatlija. U tako formiranom društvu međusobne konkurencije i centralizacije kapitala, predmet eksproprijacije sada postaje sam kapitalista⁴⁵. Eksproprijaciju u vidu sve veće centralizacije kapitala Marks smatra „igrom unutrašnjih zakona same kapitalističke proizvodnje”. Ona vodi razvitku kooperativnog oblika procesa rada koji za krajnju posledicu ima formiranje mreže svetskog tržišta. Ono kapitalističkom poretku daje internacionalni, globalni karakter. Koncentrisanje kapitala u sve manje ruku, po Marksovom mišljenju, dovodi do sve veće eksploatacije, ali i revolta radničke klase: „Monopol kapitala postaje okov za način proizvodnje koji je s njim i pod njim procvetao. Centralizacija sredstava za proizvodnju i podružtvljenje rada dostižu tačku na kojoj više ne mogu podnositi svoju kapitalističku ljusku. Ona se razbija. Kuca poslednji čas kapitalističke privatne svojine. Eksproprijatori bivaju ekspropriisani. Kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle kapitalistička privatna svojina, jeste prva negacija individualne privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu. Ali nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova privatnu svojinu, ali uspostavlja individualnu svojinu na osnovici tekovine kapitalističke ere: na osnovici kooperacije i zajedničkog posedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad”⁴⁶.

Od svih Marksovih postavki u *Kapitalu* dosadašnja praksa kapitalizma još uvek empirijski nije potvrdila samo ovu poslednju. Društveni sistem formiran na kapitalističkom načinu proizvodnje života pokazao se mnogo žilavijim nego što je to Marks predviđao.

Uticaj *Kapitala* na daljnji razvoj ekonomije, društvenih nauka, filozofije, ali i politike bio je ogroman. Najbitnije momente recepcije ove knjige u prethodnih 150 godina, od njenog objavljivanja do danas, obradićemo u nastavku ovog rada.

⁴⁴ Perović, M. A., *Svijest malograđanina: vrijednosni sistem i moralna svijest malograđanstva*, Zagreb, August Cesarec, 1989, str. 85-86.

⁴⁵ Vranicki, Predrag, *Misaoni razvitak Karla Marxa*, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1963., str. 201.

⁴⁶ Marx, Karl, *Kapital*, Beograd, Prosveta, 1979, str. 672.

LITERATURA

- Marx, Karl, *Kapital: kritika političke ekonomije. 1-3*, Beograd, BIGZ, 1973.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1976
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Dela. T. 18 (jul 1860-septembar 1864)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Dela. T. 19 (Osnovi političke ekonomije)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Dela. T. 20 (Osnovi političke ekonomije i Prilog kritici političke ekonomije)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Dela. T. 24 (Teorije o višku vrednosti. T. 1)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Dela. T. 25 (Teorije o višku vrednosti. T. 2)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Dela. T. 27 (septembar 1864-jul 1870)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Perović, Milenko A., *Svijest malograđanina: vrijednosni sistem i moralna svijest malograđanstva*, Zagreb, August Cesarec, 1989
- Perović, M. A., *Istorija filozofije*, Novi Sad, Katedra za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Izdavačka kuća „Vrkatić“, 1994.
- Perović, M. A., *Praktička filozofija*, Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, 2004.
- Perović, Milenko. A., *Marksov pojam dijalektike*, u *Arhe: časopis za filozofiju*, God. 3, br. 7, 2007.
- Perović, Miloš., *Rad i podela rada u delu Karla Marksa*, u *Arhe: časopis za filozofiju*, God. 13, br. 26, 2016.
- Petrović, Gajo, *Predgovor*, u *Dela. T. 19 (Osnovi političke ekonomije)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Fran, Mara, *Predgovor*, u *Dela. T. 24 (Teorije o višku vrednosti. T. 1)*, Beograd, Prosveta, 1979.
- Hosfeld, Rolf, *Karl Marks: biografija*, Beograd, Karpos, 2014.
- Rosdolsky, Roman, *Prilog povijesti nastajanja Marxovog Kapitala. T. 1*, Beograd, Komunist, 1975.
- Vin, Frensis, *Marksov Das Kapital: biografija knjige*, Beograd, Mali vrt, 2017.
- Vranicki, Predrag, *Misaoni razvitak Karla Marxa*, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1963.

MILOŠ PEROVIĆ
Novi Sad

ONE HUNDRED AND FIFTY YEARS OF MARX'S
CAPITAL

Abstract: This article marks hundred and fiftieth anniversary of the first publishing of Volume I of Karl Marx's *Capital*. Apart from history of Marx's work on critique of political economy, author questioning how Marx comes to subject of his researching and which methodology he applies in analises of the capitalist mode of production. The author also comparing the relathionship between Marx's dialectical method and Hegel's dialectic and analyzes the influence of classical economics school on Marx's work.

Keywords: Marx, *Capital*, political economy, dialectical method, surplus value, Hegel, Classical economics school

Primljeno: 26.08.2017.

Prihvaćeno: 11.11.2017.

